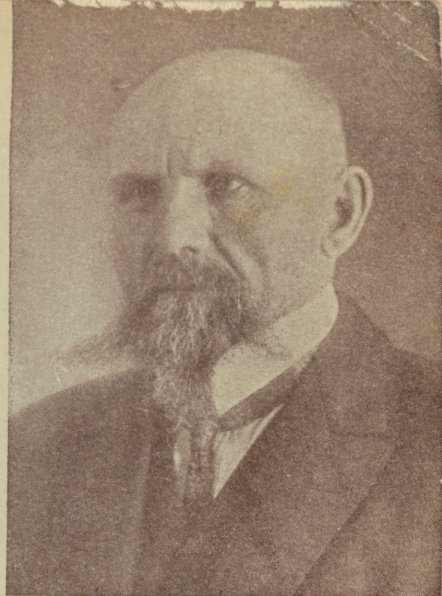

4467
EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED

IV SARI NR. 22

AL. LOORING

ANTS LAIKMAA

EESTI MAALIKUNSTI VANAMEISTER

K. Ü. „KOOLI-KOOPERATIIV“

Hind 50 senti

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED

IV SARI

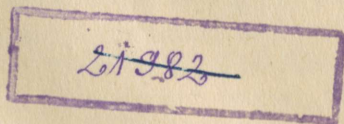
Elulooline kirjastik noorsoole

NR. 22

AL. LOORING

ANTS LAIKMAA

EESTI MAALIKUNSTI VANAMEISTER

KIRJASTUSÜHING „KOOLI-KOOPERATIIV“
TALLINN 1938

2-65814

A-9467

Lapsepõlv kodutalus.

Kunstnik Ants Laikmaa (enne nime eestistamist kuni 1935. a. Laipman) põlvneb oma isa kui ka ema poolt Vigalast, Läänemaalt. Vigala oli juba möödunud sajandil Läänemaa jõukam ja vaimselt ärksam nurk ning säält on võrsunud pääle kunstnik Laikmaa veel hulk teisi meie vanema põlve avaliku elu tuntumaid tegelasi.

Kunstniku isa Hans Lainman (nii seisab vanemates kirikukirjades) on sündinud 1826. a. Vigalas, Araste külas Paiba talus, kus ta isa Madis (1780—1858) oli Paiba talu rentnikuks. Kunstniku isa Hans sai tolle aja talupoja kohta võrdlemisi korraliku hariduse. Vigalas töötas juba aastakümneid kohaliku köstri juures nn. „köstrikool“. Mõnelt poolt on arvatud, et see kool on töötanud vahetpidamatult Rootsi ajast kuni möödunud sajandini. Möödunud sajandi esimesel poolel oli Vigalas köster-koolmeisteriks H. Fr. Johansson, kelle juures sai noor Hans Lainman esimese hariduse. Pärast kooli oli ta Märjamaa kihelkonnas Haimre mõisa „suur-proua“ juures „viksteenriks“ — piccolo'ks. Ka säält sai Hans oma silmaringi veel laiendada ja näha mõndagi toleaegeisest aadlike elukombeist.

Teine vend Jüri käis aga Jädiveres koolis (samas Jädivere koolis, mis 1844. a. kujundati juba ametlikult ümber seminariks) ja nii oli Hansul ka kokkupuuteid Jädivere

A. Laikmaa ema.

A. Laikmaa isa.

lest abielust poeg, kellele pandi jälle nimeks Ants (kiriku-
raamatuis Hans), sest 1851. a. kolmanda lapsena sündinud
Hans oli noorena surnud. Selles lasterikkas perekonnas
kasvaski kunstnik, veetes Paibal oma lapseõlve, kooli- ja
noorusaastad.

Paiba talu jõukus seisnes maa häduses ja ilu säält
mööda looklevas Säälajões oma lille- ja rohurikaste aasa-
dega. Läheduses asus Paiba kuusik oma tiheda padriku
ja salateedega. Siin kuusikus algas Ants oma esimesi töö-
kohustusi täitma, käies juba 7-aastaselt karjas. See paks
kuusik oli laste kungla ja džungel — see oli lastele omaette
maailm. Kuusiku hämaruses, vahel kõrge kännu otsas
istudes, jutustas ema lastele salapäraseid muinasjutte ja
lugusid ja õpetas lapsi huilgama sama heleda häälega,
nagu ta seda ise tegi.

Talu ise aga seisis keset lagedaid taradega piiratud
põlde ja toa otsas asus korralik õunapuuaed, palistatud
ridapuudest. Neid puid olid juba isa ja vanaisa istutanud
ja lapsed istutasid neid sinna juurde. Õunapuudel olid
kõikidel oma nimed, nii olid vanaisa, vanaema, isa ja ema
õunapuud, ja igal lapsel oma puu: Maie, Madise, Anne,
Antsu, Triinu jne. õunapuud. Lauda taga koplis olid aga
reas viimaste laste, Maie, Bernhardi, Antsu ja Liisu kased.

Paiba talu oli juba tollal nii väliselt kui ka sisemuselt
korralikum ja nägusam kui tavalised taluelamud. Tava-
liste külmade talukambrite otsa oli veel paar sooja elutuba
ehitatud, kus oli pottahi sees. Tubades asusid kusagilt
mõisa oksjonilt ostetud punapuust toolid ja kummut. Talu
tagatoas, isa kirjutuskambris, olid seintel ka pildid, vanad
värvilised gravüürid kuldraames, need oli isa samuti kus-
kilt mõisa oksjonilt ostnud.

Vigalas polnud tollal veel erilist vallamaja, siis käis
rahvas mõisas või Paibal koos, kuna kunstniku isa oli üht-

lasi vallakirjutaja. Paibal peeti kohut, võeti pääraha ja aeti teisi valla asju. Olid pääraha- või kohtupäevad, siis oli suur rehetuba ooteruumiks, mille seina äärde asetatud pinkidel istusid oodates pikajuukselised talumehed ja puhusid juttu. Siin sai noor Ants kuulda häid jutumehi, nagu: Konnapere Endrekut, Aava Jurit, Soonja Madist ja kuulsat Matsukse Madist. Need poisikesepõlves kuulnud ja nähtud hääde jutumeeste kujud ei ole veel tänapäevani kunstniku meelest ununenud.

A. Laikmaa sünnitalu Paiba.

Kunstniku isa, ajades vallaasju ja juhtides majapidamist, oli ka ühtlasi korralik ja vali perekonnapäa. Teinekord olnud ta oma õpetustega nii algupärane, et ta lastele kogu eluajaks on jäänud meelde. Kord, kui Ants alles üsna väike poisike olnud, heitnud ta õhtul magama, visates kuue hooletult varna, nii et varrukas „sisse jäänud“. Isa tulnud aga öösel koju, ajanud poisi kõige parema une

päält üles ja lasknud ta varruka ilusasti välja tõmmata. See õpetus on Antsule meelde jäänud kogu eluks ja alati riputab ta kuue või palitu korralikult varna.

Veel enam kui oma isalt on Ants õppinud ja pärinud oma emalt. Juba poisikese-põlves armastanud küllarahvas öelda, et Ants on just „kui ema suust kukkunud“. Ta ema oli haruldaselt hää mäluga, vaimukas ja kunstimeelega inimene. Ta oskas ka vähe saksa keelt, mida ta oli vist õppinud lapsena mõisalastega koos mängides. Tal oli nii hää mälu, et ta kirikusse minnes kunagi lauluraamatut kaasa ei võtnud, vaid laulud pääst teadis. Kui tüdrukud kirikusse läksid ja lauluraamatud kaasa võtsid, siis näitas ema käega laubale ja ütles, et mis te neist raamatuist kaasa veate, et vaat' pääs peavad need olema. Ta arvutas pääst hoopis väledamini kui isa paberil ning ta teadis kõikide ümberkaudsete inimeste vanadusaastad täpselt.

„Ta oli tüdimata“, nagu poeg temast mäletab. „Kaks ämbrit vasikate rokka täis, metsa alla koplisse viimiseks kaelkookudega seljas, suur lüpsik palavat klimbileent teisipidi üle õla, tõttas ta (16 lapse sünnitaja) 3 kilomeetri kaugusele huilates läbi metsa heinalistele „ohtu“ viima. Olles sinna jõudnud ja lüpsiku maha pannud, näitas ta noortele, „kui lai ja puhas peab kaar olema“. Selline tulihing oli kunstniku ema.

Ka karistamises oli ema suurepärane. Laste vahel juhtus vahel ikkagi tüli päris pisikeste asjade pärast, ja kes siis esimesena kaebama läks, see oli esimene süüdlane, sest ema põhimõte oli, ega hää laps ei lähe teisele nuhtlust otsima. Siis pani ema kaebealuse ja kaebaja teine-teisele silm-silma vastu seisma ja nad pidid lepituseks teineteist suudlema. Nii tüli lõpetatud, olid kõik jälle hääd ja kallid lapsed ja siis tõi ema tüki suhkrut, kompvekki või õunu — see oli siis väikese draama ilus lõppvaatus.

Ei ole vist ühelgi Eesti kunstnikul ega kirjanikul jäänud nii ilusaid, sooje ja südamlikke mälestusi oma emast või ei oska keegi teine neid nii hästi väljendada kui Laikmaa. Ta on kirjutanud oma ema pildi alla:

„Ta ihu ammu põrm.

Ta mälestus mu püham pärandus:

Ta hääduš, ausus, arm.

Tõepüüd ja tublidus —

Mis paremat veel vara võis ta jätta mull'...“

Kunstist, mis on täitnud poolsada aastat Laikmaa hilisemat eluteed, ei kuulnud noor Ants midagi. Ta kuulis vaid „Tülgi Jaani kunsist“, see oli oskus, millega ta onupoeg Tülgi Jaan rabelemisel kõik vastased seljale pani. Kuid kord jõulupühade ajal tulnud isale külla üks ta vana koolisõber ja sugulane ning sellel olnud kaasas paks pildiraamat. See oli kogu pühade ajaks Antsule armsaim ajavaide ja ta soris ning vaatles seda suure innuga. See on kunstniku esimene mälestus kokkupuutumisest „piltidega“.

Ants aga hakkas ka ise varsti tegema pilte — valge kriidiga rehetoa suitsunud ustele ja söega valgele ahjumüürile. Mitte ainult pilte ei teinud ta, vaid löikas välja turbamättast (mida Vigalas ahjude kütmiseks tarvitati) igasugu loomi, eriti hobuseid, pani neile puutikkudest jalad alla, linast lakad ning sabad taha.

Kooliaastad.

Oma esimese kooli sai Ants emalt, õppides lugema ema voki kõrval, mis läks päris kergelt. Kirjutama õppis ta isa laua taga hanesulega. Kuna Antsul esimeste vagude ajamine väga kerge oli, siis otsustati ta saata koos õe ja vennaga Velise vallakooli.

Paiba Ants Laipman viis oma lapsed just esijoones sel-
lepärast naabervalda Velisele kooli, et sääl oli õpetajaks
nende sugulane Eduard Avik (*1852. a., elab praegu Tal-
linnas). Oli ju Vigalas lähemalgi koole, „Rabal“, „Perul“
ja köstri juures. Kuna aga Velise kool oli Aviku juhti-
misel omandanud hää kuulsuse, siis viidi Paiba lapsed üle
10 kilomeetri kodunt eemale. Velisele kooli viidi 8-aastane
Antski koos vanema õe Maie ja venna Bernhardiga. Kunst-
niku esimene õpetaja, koolmeister E. Avik, oli asunud oma
kohale Velise mõisaomaniku kindral parun Maydell'i kutsel
värske Kuuda seminari lõpetajana 1873. a. Avik oli saa-
nud hää haridusliku ettevalmistuse: enne Kuuda seminari
astumist oli ta õppinud Tallinnas Dietz'i erakoolis ja Paide
linna elementaarkoolis. Erksa ja tulise vaimuga noorme-
hena võitis ta koolitöö tunnustust rahva seas.

Velisel oli tollal ka juba eriline koolihoone, kuna mujal
Läänemaal peeti kooli sageli veel lihtsates talu suitsutare-
des. Koolimaja asus samal kohal, kus praegu on Velise
6-klassilise algkooli esimese ja teise klassi maja, mis on
hilisem ehitus endise vallakooli kohale. Selle maja suurus
ja ruumide jaotus on aga jäänud peagu samaks kui tolle-
aegsel vallakoolil. Koolimaja oli lihtne palkehitis õlgkatu-
sega ja koosnes kahest poolest: ühes otsas olid kooliõpe-
taja eluruumid ja teises suur klassiruum väikese sahvriga,
kus seisid päeval laste leivakotid, lähkrid ning sinna kokku-
viidud magadisriided ning -kotid. Erilist magamistuba ei
olnud; magati klassiruumis ööseks kokkulükatud lauda-
dele asetatud kottidel ja laudade puudusel ka põrandal.

Klassituba oli väga lihtne: tahumata palkidest ja kroh-
vimata, nurgas suur kerisahi, nagu neid talumajades prae-
gugi leida. Koolimajal oli aga korsten, mida leidus tollal
vähestel talumajadel. Koolilaudadeks olid pikad harkjalul
lauad, nende ääres sama pikad pingid, millel vastamisi

lapsed tundide ajal istusid. Samadel laudadel õpiti, loeti, kirjutati ja söödi. Kooli mööbluks oli veel suur seinatahvel ja külameistri tehtud orel; viimane oli muretsetud koolile alles Aviku ajal.

Velise vallakoolis kestis tavaline õppeaeg tollal kolm talve. Õpilastele ei antud mingit tunnistust ei jõuluks ega kevadel, vaid nad istusid lauas tarkuse järgi. Arusaamatu ja mõistmatu poiss võis istuda ka kolm aastat kõige rumalamate hulgas. Kui õpilane jõudis edasi, viidi ta targematega ühte lauda.

Koolitööst ja -elust mäletab Laikmaa järgmist: „Kooli tuldi esmaspäeva hommikul vara ja lahkuti laupäeva lõunal (ainult neljapäeva-õhtuti, mida peeti tolajal veel pühaks, võis ka koju minna). Kaasa toodi nädala moon, mis tavaliselt koosnes leivast, karbist silkudest, võist, lihast — kellel seda oli, ja lähkritäiest piimast või taarist. See oli kogu nädala menüü hommikuks, lõunaks ja õhtuks. Piim oli nädala lõpul nii hapu, et lähkri punni puudutades see vahel nagu püssi paukudes lakke kargas.

Kooli tuldi siis veel rahvuslikus riietuses — poisid kintspükstes ja pasteldes, kandes toas pintsaku asemel villast kampsunit, või istuti vestiväel. Juuksed olid poistel kaelani ja otselauguga. Pää sugemiseks kasutati pähharju.

Lapsed koristasid toa, kütsid ahju ja puhastasid õhku, kui see liiga „paksuks“ oli läinud, karjamaalt kadakaoksi tuues ja neid kõrvetades. Hommikul tõusti vara, pesti silmi õues (lume-ajal lumega — siis polnud vaja seepi).

Kool algas igal hommikul palvega ja õhtul magama minnes tehti sedasama ühiselt. „Kooliks“ oli lugemine, katekismus, piiblitlugu ja kirikulaulud. Ka „rehkendust“ („adiitsjoni“, „subtraaksjoni“, „multiplikaatsjoni“ ja „tibisjoni“) õpetati suurematele (vahel ka „murtud numbroidki“!).

Avik oli hää joonistaja, kelle juures ma nägin esmakordselt elus vabajoonistamist. Ja hää „turnija“ oli ta ka. Tal oli maja taga „rekk“ ja „barren“, millel ta oma võimeid õpilastele ja küla noortele sagedasti näitas ja järeletegemisele avatles.“

Ei olnud ju vallakoolis tollal võimlemistunde tunnika-vas, kuid Avik oskas muuta võimlemis- ja kehaharjutused nii poiste huvialaks, et nad selleks iga vaba minuti kasutasid.

Avik oskas ise kätel käia; ta võis seda teha sada meetrit vahet pidamata. Ning ka poisse huvitas see ja nad tahtsid õpetajale järele teha. Siis vabal ajal oli tavaline nähtus, et kus oli salk poisse koos, sääl tõusid jalad õhku ja prooviti teha esimesi samme kätel. Nii mõnigi poiss õppis kätel käima. Teine võte, mida koolipoisid armastasid teha Avikule järele, oli kätelihaste harjutus klassis. Üle klassitoa käisid aampalgid, milledele oli laudlagi löödud nii, et üks laud asetsetes teise serva pääl, ja aampalgi ning laelaudade vahele jäi nii suur vahe, et sinna parajasti sai panna käe vahele. Nii ühel seinäärsel lauaotsal seistes aampalgist kinni võttes ja siis õhku rippuma jäädes võis Avik kordamööda kätt vahetades jõuda klassi teise seinä. Seda harjutust tahtsid ka poisid järele teha. Muidugi alguses kukuti enim mitu korda maha, enne kui teise seinä jõuti, sest käed ei kandnud. Ent mõnigi suurem poiss õppis sama hästi ja jõuliselt tegema seda harjutust kui Avik.

Talvel oli suurem sport lumesõda. Kui oli pehmet lund, siis sõdis Avik teinekord kogu kooli vastu, olles ise lõpuks läbimärg. Avik oli tolle aja kooliõpetajate kohta erandlik kuju, mitte ainult et tegi koolitööd suure innu ja tõsidusega, vaid ta suhtumine õpilastesse ja ta käitumine oli humaanne. Ta ei õpetanud kepiga, nagu tollal sageli, vaid sooja südame ja väsimatu innuga.

Avik tegi koolitöö kõrval ühtlasi kingsepatööd; ta olnud otsitumaid ja paremaid kingseppi ümbruskonnas. Tal oli tavaliselt 3—4 talupoissi abilisteks, kes olid tema juures kingsepa-ametit õppimas. Koolmeistri korter oli kahetoaline: üks tubadest oli kingsepatöötoaks, kus töötasid ja elasid ta abilised.

Vennaste ja õe Laipmanite koolitöö Aviku juhatusel edenes hästi ja nende toitlus- ja ööbimisvõimalused olid paremad kui teistel kaasõpilastel, sest nad elasid Aviku korteris. Et Avik oli poissmees ja Laipmanitele sugulane, siis tuli Laipmani õel Maiel täita enamasti perenaisekohuseid vendade kui ka Aviku juures. Ehkki tollal talupoegade raske majandusliku olundi tõttu lõppes Laikmaa kaasõpilaste tee enamasti vallakooliga, siiski oli hulk õpilasi, kes hiljem jätkasid oma haridusteed Kuuda seminaris ja olid seejärel õpetaja- jt. ametites. Tolleaegsetest Velise vallakoolipoistest oleks mainida: Jaan Linnamägi (hiljem notar), Hindrik Hallist (hiljem õpetaja ja köster), Jüri Korpmann (hiljem õpetaja) jt.

Et Avik valmistab poisse ette astuma Velise valla piiril asuvasse Kuuda seminari ja teistesse koolidesse, siis tuli õpilasi Velisele rohkesti teistest valdadest. Keegi oli aga esitanud selle kohta kaebuse, kooliülemused tulid kooli revideerima ja võõraste valdade lapsed saadeti kõik Veliselt koju, nende seas ka Ants Laikmaa koos venna ja õega — ei lastud isegi õpingut jätkata kevadeni, koolitöö lõpuni. Sellega lõppes Laikmaa esimene kooliaasta.

Kahju oli küll vanematel oma lapsi Velise koolist koju tuua, aga parata polnud midagi, sest selline oli kooliülemuse käsk. Järgneval õppeaastal oli Ants koos õe ja vennaga veel pool talve Vigala köstrikoolis Johann Feldmanni juures. Köster J. Feldmann oli kutselt peen-sadulasepp ja oskas nahast teha igasugu nikerdustöid, kuid pol-

nud mitte sama osav ja püüdlik koolimees kui Avik. Juba järgneva poolaasta algul samal talvel otsustas Laipman viia Antsu ja Bernhardi Haapsallu kooli.

Väike on tänapäeva Haapsalu oma umb. 4000 elanikuga, kuid tolle aja Haapsalu oli pigemini nagu mõni Saksamaa küla, sest eesti keelt kuuldus Haapsalus harva. Enamik elanikest koosnes ümbruskonnast ja saartelt linna rännanud talunikest, kes hakkasid end pidama „saksteks“. Linn ise oli elanike ja elamute arvult vähemalt poole väiksem kui praegu ja ta kuulsus seisnes päämiselt tervendavas meremudas. Raudteest tollal Haapsalus ei unistatudki (see ehitati alles 30 aastat hiljem), suvitajad sõitsid Haapsallu kas laevadel Riiast ja Peterburist või voorimeestel Tallinnast. Sellisesse väikesesse kadakasakslikku Haapsallu viis nüüd valla- ja köstrikoolis õppinud vennaste Laipmanite koolitee.

Sõidutatud Haapsallu, jäid poisid kostile Laikmaa onutütre mehe, aktsiisiametniku Schlaff'i, või nagu tollal öeldi, „viinahärra“ juurde. Käinud „koolihärra“ juures poistega esinemas ja ostnud tarvilikud raamatud, sõitis ema tagasi Vigalasse. Kostikoht oli juba täielikult „saksa“ maja ja sääl anti maalt saabunud uustulnukaile esimest õpetust käitumises ja tehti neile ka „maniskid“.

Kool, kus õppimist jätkati, oli Haapsalu poeglaste elementaarkool, millist õppeasutist tollal hüüti koolijuhataja Jakob Prost'i nime järgi lihtsalt „Prosti kooliks“. Koolijuhataja J. Prost oli lõpetanud Tartu seminari ja asunud Lihulast kohale Haapsallu 1870. a., kuhu ta jäi õpetajaks kauemaks ajaks.

Too „Prosti kool“ oli, nagu tollal peaaegu kõik linna-koolid, suur saksastamise eelsulatusahi, kus katsuti igat eestlast ümber rahvustada. Laipmanite esimene koolipäev sobis päris hästi, ehkki uustulnukaid kõikjalt kaasõpilaste

poolt vaadati hindavate ja üleolevate pilkudega. Kooli tõelist vaimu ja palet said vennad tunda juba järgneva koolipäeva hommikul, kui nad kooli ilmudes söandasid hüüda eesti keeles: „Tere hommikust!“ Teretamine eesti keeles, see oli lubamatu! Klassi priimus, üks suurem poiss, kirjutas otsekohe suurele tahvlile: Laipman I, II. See tähendas karistust eesti keele tarvitamise pärast; tahvlile märgitud pidid pärast tunde „kinni istuma“. Ometi priimus andestas selle esimese karistuse ja pühkis mõlemad nimed tahvlilt maha.

Koolis toimus kogu õppetöö saksa vaimus ja keeles. Et aga valla- ja köstriks koolis õppinud poistel saksa keelest vähe aimu oli, siis tuli peagu kõik ülesanded sõna-sõnalt pähe tuupida, väga sageli ka nii, et sisust üldse midagi aru ei saadud. Õpilasi, kes julgesid omavahel eesti keelt kõnelda, karistati papist eeslipää kaela riputamiseega. Eesti õpilastel tuli sellele korrale alluda tõrkumatult, sest õpilaste seljataga puudus eesti seltskond.

Kuidas suhtus tolelaegne Haapsalu saksa ja kadakasaksastunud seltskond talupoegadesse, sellest annab huvitava näite üks episood Laikmaa emaga. Et isal oli küllalt tegemist koha ja vallaasjadega, siis oli ema see, kes poegi kooli küüditas ja neid linnas vaatamas käis. Ema oli jälle kord poegi linna vaatama tulnud; samal ajal juhtusid olema majas, kus pojad olid kostil, matused. Ka ema oli kutsutud saali, kus ta äratas üldist tähelepanu oma punavärvilises Vigala riietuses. Iseäranis tundnud ta vastu huvi paar aadlidaami ja hakanud temaga vestlema, kuid sääljuures omavahel tehes märkusi ja arvustusi saksa keeles. Sellest ebaviisakusest vihastunud, võtnud ta kokku oma saksa keele oskuse ja öelnud aadlidaamide jutu vahele. Daamid olnud ehmatanud ja hiiudnud: „Te räägite saksa keelt ja kannate talupoja riideid?“ Sellele järgnenud terav vastus: „Igal linnul omad suled.“

Et „Prosti koolis“ palju edasi ei jõutud, oli varsti selge poistel enestel kui ka vanemail. Isale oli vahepeäl kõrvu ulatunud kirjanik Jakob Pärna (1843—1916) kuulsus

Lihulas, siis otsustatigi poisid Pärna juurde üle viia; päälegi asus Lihula kodukohale poole võrra lähemal kui Haapsalu. Pärna juures jätkasid õpinguid nii Ants kui Bernhard.

Ka Lihula kool oli kõva saksa surve ja järelevalve all, kuid Pärn ei hoolinud sellest ja õpetas eesti poistele kõrvalt, mis tollal oli keelatud klassis. Nii mäletab Laikmaa, kuidas Pärn neid lasknud kodus eesti keeles kirjatöid teha ja siis neid ise hiljem parandanud — see ei jätnud mõju avaldamata poiste eesti keele oskusele.

Juba enne Laikmaade Lihulasse asumist oli Pärn oma eestimeelsuse pärast konflikti sattunud Lihula pastori praost Spindleriga, kes oli ühtlasi koolikolleegiumi esimeheks. Konflikti haripunkt aga sattus just neile aastaile, mis on jäänud Laikmaale väga sügavalt meelde. Pärna tegevuse kohta oli esitatud kaebus ülemusele ja selle tulemuseks oli, et 1878. a. augustikuus sõitis kubermangu koolivalitsuse direktor kooli revideerima.

Sellest revisjonist on jäänud Ants Laikmaale järgmine mälestus. Kõrge ülemus küsitelnud isiklikult poisse, ja eesti poisid olnud agarad, teravmeelsed ning julged vastama. Lõpuks esitanud revident mitmeid küsimusi veel klassi suuremale poisile Mihkel Multramile, seegi vastanud hästi kõigile küsimustele. Revident olnud liigutatud, võtnud taskuraamatu, küsinud vastaja nime, päritolu ja vanemate elukutset. Ning siis pöördunud ta tugeva käesurumisega Pärna poole, kutsudes teda Lihula lossi ühes kaasasoleva praost Spindleriga. Revident oli jäänud kooli tasemega täiesti rahule. Pärn, lossist tagasi tulnud, palunud eesti poisse jääda kohale ja pidanud neile siis liigutava kõne, käskides kõiki hoolsalt õppida, et neist tublid mehed kasvaksid. Nii Pärn kui poisid olnud pisarateni liigutatud.

Et Ants Laikmaa koos Bernhardiga kavatses minna edasi õppima Pärnu gümnaasiumi, siis aitas Pärn neid ette valmistada ladina keeles (mida nad suvevaheajal veel Pärnus jätkasid). Nii muutus Pärn poistele isalikuks õpetajaks ja juhiks.

Saanud Pärna juures võrdlemisi korraliku ettevalmistuse kõigis õppeaineis ja pisut algteadmisi ladina keeles, võisid vennad mõtelda gümnaasiumi astumisele. Et Viga last juba üks noormees, M. J. Eisen, oli õppinud Pärnu gümnaasiumis ja lõpetanud äsja selle (1879), siis otsustas Laipman ka oma pojad viia Pärnu gümnaasiumi. Pärnus valmistab neid gümnaasiumi astumiseks ette gümnaasiumi absolvent Peeter Tannebaum ja sellise ettevalmistusega vennad pääsesidki gümnaasiumi.

Pärnu gümnaasiumis valitses samuti kõva saksa vaim ja surve — oli vaja jõudu ja isendlikkust, et jääda eestlaseks — ning seda iseseisvust ja julgust Laipmanitel leidus. Gümnaasiumi jäi Laikmaa neljaks aastaks, kuni 1883. a. lõpuni, ja oli siis sunnitud koolist lahkuma teatava vahejuhtumise tõttu.

Minnes ühel pühapäeval kellegi koolisõbra poole, nägi ta kuski tee ääres platsil mängivaid koolivendi. Neid aga tülitasid täiskasvanud ja isegi peksid üht väiksemat. Laikmaa tõttas väikesele koolivennale appi, päästes selle peksja käest, ja sai sellelt kätte ka kaika. Saanud liikuda mõnikümmend sammu edasi, piirati ta sisse ja kõikjalt langes talle sõimu ja ähvardusi, ning lõpuks löödi ka malakaga. Kuid kui sama mees, kes enne väikest poissi oli peksnud, uuesti Laikmaad lõi ja ise jooksmata tahtis pista, siis tõusis Laikmaal käes kaigas ja mees kukkus otse ta ette rögisedes maha. Kaigas oli murdunud ja pihku jäänud vaid väike osa. Mees tõsteti maast voorimehele, lähemast ma-

EX LIB. ENT. TART.

jast tõttas keegi härra, kes püüdis Laikmaad kaitsta ja kutsus ta oma korterisse.

Ehkki tüli oli tekkinud väiksema koolivenna päästmise pärast, siiski gümnaasiumi õpilasele ei olnud selline avalikul platsil tülitsemine lubatud ja kui asi veel ähvardas kohtu alla minna, siis saatis Laikmaa korteriperemehe järgmisel hommikul kooli direktori juurde, paludes end õpilaste nimestikust maha kustutada. Ta jäi siiski kuni semestri lõpuni Pärnusse õppima, mõeldes aga juba sellele, kuidas järgneval semestril Tallinnas oma õpinguid jätkata.

Et vanem vend Bernhard oli vahepeäl pidanud Pärnu gümnaasiumist jääma koju isale abiks talu pidama, siis tuli Antsul Tallinna kooliteele asuda üksinda. Uue semestri algusel sõitiski ta koos isaga Tallinna koolivõimalusi vaatama. Sääl aga tahtis üks juhuse koolitööd takistada. Isa oli puutunud linnas kokku tuttava kuldnööbilise kubernerikantselei ametnikuga ja kuuldes, et ta on poega linna kooli toomas, oli ametnik soovitanud, et toogu poeg neile juhuslikult vaba olevale ametnikukohale. Nii sammuti koos Toompää poole ja isa katsus Antsule teha selgeks, et kui tore on olla kuldnööbiline ametnik, et siis „võtad endale korteri, ma ostan sulle ilusa mööbli, ja võtad siis kena proua. . .“ Kuid „suure kangi all“ ütles Ants „ei“, keeras ringi ja jooksis Toompäält uuesti alla.

Ametniku karjäär ei veedelnud Laikmaad. Leppisid siis isaga lõpuks kokku ja Ants astus tollal hääs kuulsuses olevasse, kuid kallisse Lajuse era-pansionikooli. Õppida selles koolis sai Laikmaa ainult ühe aasta. Sellega lõpebki Laikmaa haridustee koolipingil ja alles hilisem elutee viib ta kunstiakadeemiasse.

Kooliõpingute katkemiseks omajagu põhjust andis vist ka senise Antsu koolihinge, ema surm. Viimast korda

viibisid ema ja poeg koos 1884. a. sügisel, kui ema sõidutas poega Tallinna kooli. Ema oli poegi sõidutanud linna kooli kümneid kordi, kuid sellest viimasest korrast on Laikmaal meeles eriti sügavalt üks juhtum, mis iseloomustab kunstniku ema, alati abivalmis ja kõigile hääd meelt teha tahtvat kuju. Oli jõutud kooliteekonnal Märjamaa kihelkonnas ühe nõmme vahele. Säälmärkab ema tee ääres mändide all istumas kehvalt rietatud karjapoisse. Ta otsib üles vankrist õunakoti ja hakkab säält kahe käega loopima poistele õunu. Juhuslikult oli poja pilk langenud õunakotile ja ema, arvates, et vahest Antsul on kahju, sirutab käe männiladva poole ja küsib: „Ka sa näed säälmõ õunu?“ „Ei“, oli vastus. „Aga vaat, meie „mändide“ otsas kasvavad iga aasta õunad,“ manitses ema ja viskas veelgi mõne hää kamalutäie õunu karjapoistele. Selline oli Laikmaa ema.

Laikmaa ema põdes vesitõbe ja haigus viis ta enneaegselt hauda. Ehkki ta oli aastaid haiglane, kuid ta vaim oli ikka sama värskel kui noorena. Kord haiguse ajal tulnud teda Vigala praost ja Kuuda seminari direktor K. E. von Harten vaatama. Nähes 16 lapse ema rasket seisukorda ja siiski veel värsket vaimu, öelnud praost: „Sõber, su ihu on otsas, aga su vaim kõlbab veel kolmele põlvele.“

Ema surmaga katkesid Laikmaa õpingud koolipingil ja ta jäi mõneks ajaks koju Vigalasse isa juurde, vahetevahel ise õppides ja end täiendades.

Peterburist Düsseldorfil ja edasi...

Kord lehitsedes üht väljaannet, kus olid kõik Venemaal asuvad kõrgemad õppeasutused ja neisse pääsemise tingimused, leidis Laikmaa sellest ka Peterburi kunstide aka-

deemia nime. Lugenud vastuvõtu tingimusi hakkab Laikmaa päev-päevalt endas süvendama juba ammust soovi — saada kord kunstnikuks. Saades isalt vähe raha hakkabki ta oma kavatsust täide viima ja sõidab 1886. a. suvel Peterburi, et tutvuda lähemalt akadeemiasse pääsemise ja säälsete õppimisvõimalustega. Akadeemiasse ta siiski veel ei astunud, vaid töötas ja harjutas veel vähe aega omapääd akadeemia muuseumis.

Ühtlasi tutvus ta ka tollal prof. Kleveriga, kes suhtus Laikmaasse väga soojalt ja soovitas tingimata õppida edasi, ja prof. Köleriga, kes aga enam armastas Laikmaale meelde tuletada, kui „palju raha“ peab kunstnikul olema.

Kauaks ei saanud Laikmaa Peterburi jääda, sest ta oli sunnitud pöörduma tagasi kodumaale, kuna oli lubanud vanema venna Bernhardi eest astuda sõjaväeteenistusse. Vastu isa tahtmist jäi Ants oma lubadusele truuks ja võeti kroonuteenistusse vastu vanema venna nime ja vanadusega, kuna seadus ei lubanud nooremat venda vanema eest minna, aga „ümbrik“ aitas. Sõjaväeharjutusel juhtunud õnnetuse tagajärjel murdub jalaluu ja ta on sunnitud viibima sellejärele ligi 6 kuud haiglas ning saab siis aastase paranduspuhkuse. Parandusaja veedab ta kodukooliõpetajana Haapsalu lähedal Vanamõisas. Uuesti teenistusse võetuna teeb Laikmaa kaasa ühe manöövri, misjärel selgub, et jalg ei ole veel siiski lõplikult paranenud ja talle määratakse veel teine aastane puhkus, millele järgnes täielik vabastamine tegevast sõjaväeteenistusest.

Vabanenud sõjaväest, oli Laikmaa vähe aega kodukooliõpetajaks Seljakülas. Siis pöördub ta uuesti tagasi Peterburi, et katsuda kuidagi leida võimalusi edasiõppimiseks. Ta töötab jälle nagu varemgi ainult akadeemia muuseumis, kuid puutub lähemalt kokku ka akadeemia elu ja vaimuga. Sääli valitsev õhk ja vaim tundus Laikmaale eba-

meeldivana ja ta hakkab vaatama kaugemale. Ta oli kunagi lugenud Baltimaalt pärit oleva kunstniku Eduard von Gebhardi üle ja teadis ka, et see Düsseldorfis akadeemias õpetas. Laikmaa kirjutas sellele, saates kirjaga ühes mõned oma tööd. Peagi saabus Gebhardilt ootamatu telegramm, et Laikmaa on vastu võetud akadeemiasse — sõitku Düsseldorfis.

Rõõm Düsseldorfis pääsemise üle oli suur, kuid samal ajal kurvastas jälle mõte, kust võtta selleks raha! Ta kirjutas isale Vigalasse, lisades kirjale juurde Gebhardi telegrammi. Laikmaa ootas Peterburis, milline saabus vastus, sest vahekord isaga oli pärast seda, kui ta vastu isa tahtmist oli astunud venna eest sõjaväeteenistusse, jahtunud. Päälegi oli isa kohapidamismure tõttu abiellunud uuesti 1887. a. märtsis Riino Tondiga. Siiski saabus isalt jaatav vastus — tahan sind aidata. Isa aga soovitas pojale enne välismaale minekut tulla kodust läbi. Laikmaa sõitis nüüd kodukohta.

Ta lunastas välispassi ja sellest jäi parajasti niipalju raha üle, et oleks võinud osta sõidupileti Düsseldorfini — kuid millega siis elada Düsseldorfis? Ta otsustas matkata jala. Ning sügisel 1891. a. asuski ta oma otsust täide viima. Sõitnud alul raudteel Tartu ja peatunud sääl mõned päevad sõprade pool, sõidab ta edasi Riiga, kust pidi algama jalamatk. Peatudes Riias mõne päeva teeb ta viimaseid ettevalmistusi üle 2600-kilomeetrise matka alguseks. Sõpradele ja tuttavatele ta oma kavatsusest ei kõnelnud ja kui need tahtsid teda jaama saatma tulla, siis vastas ta, et ta saatmist ei armasta. Ta alustas matka vastu ööd, saadetuna ainult Miitavi kivitee ääres asetsevate suvilate koerte haugetest. Teekond algas ilma ühegi

tseremoniaalse jumalaga-jätuta, tuksus vaid matkaja rin-
nus tuline süda, silme ees oli kindel siht — Düsseldorf,
kust pidi algama kunstitee.

Oma pikast teekonnast matkas Laikmaa maha iga
päev tavaliselt 50—70 kilomeetrit, vastavalt ilmastikuolu-
dele ja vaatamisväärsustele. Läks matkamine suurel
maanteel igavaks, liiga ühetaoliseks, siis tarvitas ta sa-
geli otsemaid, väiksemaid ja huvitavamaid teid. Nii järg-
nes esimesele nädalale teine, kolmas — siis oldi juba poo-
lel teel. Teekond ei olnud kerge, eriti selle lõpu poole, kui
sügis hakkas päev-päevalt end enam tunda andma. Ilmad
muutusid külmemaks, vihasemaks, teed porisemaks, ent
Laikmaa ei hoolinud sellest, ta surus hambad kokku ja
matkas edasi. Raha oli vähe, seda tuli kokku hoida —
juhtus öökorteriks liiga kallis koht, siirdus ta edasi ja puh-
kas või ööbis sageli mõne puu või pöõsa all. Nii otsimata
korralikku sooja öökorterit tuli sageli hommikul alustada
teekonda eelmisel päeval märjaks saanud riietega. Lõp-
peks tuli veel suurema raskusena lisaks kõigele muule —
ebasoodsad matkajalatsid. Laikmaa alustas teekonda tub-
lide maakingsepa poolt valmistatud kingadega, kuid nende
kõvad kapid hõõrusid lõppeks tal jalakannad katki. Düs-
seldorf ootas ja ilm muutus üha enam sügisemaks, ei ol-
nud aega puhata ega jalgu parandada. Vaatamata sellele,
et veri imbus vahel isegi alt püksisäärte otstest läbi, mat-
kas ta edasi lauldes tuntud lipulaulu: „Eesti põjad edasi!“
Nii kestis teekond kuus nädalat, päev-päeva kõrval hom-
mikust öhtuni . . . Ta matkas läbi lugematu arvu suurte ja
väikeste külade, läbi linnade ja alevite, üle ilusate mägede
ja orgude. Ikka ja ikka edasi, iga päev uued paigad ja
kohad — see oli huvitav, elamusterikas teekond, vaata-
mata kõigile raskustele ja takistustele. Matkaraskustele
tuli ometi lõpp — ühel ilusal varahommikul näeb ta kor-

raga siniudusse uppuvat sihtpunkti. Rõõm oli kirjeldamatu, nagu ristirändajal Jeruusalemma väravate ees!

Matkast järelejäänud rahasumma oli niivõrd väike, et sellega ei olnud kuidagi võimalik pühenduda ainult kunstiõpingutele akadeemias. Laikmaa vaatas ringi, kust võiks leida tööd või teenistust, et end ära elatada. Ta esimesteks sõpradeks Düsseldorfis olid mure ja tahe ning viimasest jätkus selleks küllalt, et mitte lootust kaotada.

Leppides kõige piskumaga, võttis ta endale väikese toa linna servale, kus korterid olid odavamad, ja hakkas siis mingit teenistust otsima ja kuulama. Ta käis esmajoones ajalehtede toimetustes, kust lootis oma vene keele oskusega mingit teenistust leida. Suuri tulemusi see ei andnud. Õnnelik juhus tuli aga appi — talle tuldi tööd koju pakkuma. Naabrid olid saanud teada Laikmaa kunstiõpinguist ja -kalduvustest ning nüüd soovib keegi naaber oma ainukesest, õnnetult surma saanud pojast suuremat pilti. Töö tuli teha ühe kulunud ja tuhmunud päevapildi järele. Sellist tööd ei olnud ta teinud, ent ometi ei võinud lasta hääd juhust mõningad margad teenida mööda minna. Ta võttis tellimise vastu ja asus selle täitmisele. Düsseldorfis, kus tavalisest on väga pehmed talved, oli aga sel talvel sageli kuni 8 kraadi külma. Laikmaa ahjuta toakeses oli aga sellise külmaga töötamine võimatu. Korteri peremees lubas lahkelt kasutada töötamiseks oma saali — see oli õnn. Pererahvas käis väga sageli uudishimu pärast vaatamas, kuidas töö edeneb. Pilt meeldis pererahvale ja peremeest-perenaist tahtsid lasta ka end jäädvustada oma lastele. Töö tasus, kahe pildi eest anti kaks kuud prii korter ühes söögiga. Tööd ei meeldinud mitte ükski pererahvale, vaid ka nende sõpradele ja tuttavatele ja nüüd tulid need omapoolsete tellimistega. Kõrge see honorar ei olnud, ent siiski enam kui mitte-midagi. Teinekord ta-

suti töö eest natuuras; nii üks noor kingsepp, kes laskis teha oma pruudi pildi, valmistas Laikmaale selle-eest uued kamassid.

Kokkuhoidlikkuse ja töökusega oli võimalik koguda nii palju raha, et ta sai tasuda akadeemiale poolaasta õpemaksu. Akadeemias asus ta tööle suure usinusega, sageli olles tööl juba kella 7 hommikul. Muid eluüldapidamise kulusid tuli aga kokku hoida, rahuldada sai ta vaid minimaalseid tarbeid. Sageli tuli loobuda lõunast. Kui teised kaasõpilased lõunale läksid, ei võinud Laikmaa endale seda „luksust“ lubada, vaid läks jalutama ilusale Reini kaldale. Sääli jalutades võis silm küll nautida ilusaid vaatepilte, kuid tööle tagasi tulles oli kõht loomulikult tühjem kui enne. Sageli elatas ta end nädalate kaupa päämiselt külmast veest ja õhtul oli suurimaks maiustuseks kahepenniline saiake.

Teisel poolaastal katsub Laikmaa õnne pilke- ja naljapiltide valmistamisega ajalehtedele. Neid pilte oli juhtunud nägema ta õpetaja professor Lauenstein, kes oli nende tegemise põhjustest huvitatud. Saades teada, et Laikmaa peab neid naljapilte tegema leivamure pärast, arvas professor, et see ei olewat õppetegevuse eadule ja viljakusele mitte häa. Möödus mõni nädal, kui Laikmaa kutsutakse akadeemia kantseleisse ja teatatakse, et sinna on talle deponeeritud summa raha, millest ta iga kuu saavat 75 marka. See lahke toetus võimaldas tal mõneks ajaks kogu jõuga pühenduda kunstiõpingutele.

Kodus oli aga isa haigus, kes põdes vähjatõbe, raskema kuju võtnud ja ta kutsub poega end matma. Raske oli katkestada õpinguid Düsseldorfis, aga veel raskem oli isa soovile mitte vastu tulla, sest isa võis ju iga päev variseda manalasse. Laikmaa katkestab õpingud ja sõidab koju. Isa haigus on raske, kuid pikaldane, ja isa soovis,

et Ants teda matmata kodunt ära ei läheks. Õppetöö ootab teda Düsseldorfis ja ta otsustab lõppeks teha ettevalmistusi ärasõiduks, minnes juuli lõpul 1894. a. selleks Tallinna. Poja Tallinnas viibimise ajal sureb aga isa ja maetakse ilma, et poeg sellest oleks teada saanud, sest saadetud telegramm ei leidnud otsitavat. Pärast isa surma on Laikmaa sunnitud viibima veel üle aasta kodus, kuna Düsseldorfis sõitmiseks puudusid majanduslikud võimalused. Viimaks saab ta ühelt sõbralt nii palju raha, et võib Düsseldorfis tagasi sõita ja sääl 1896. a. uuesti õpinguid jätkata.

Nüüd töötab ta hää eduga loodusklassis. Õppejõudude hää, sõbralik ja kiitev suhtumine tema edasi jõudmisse annab Laikmaale enam julgust ja ta hakkab mõtlema iseseisvale, loovale tööle. Ta näeb, „et kool on küll tähtis koguaja-seletaja, aga et elav otsiv inimene ka väljaspool teda oma osa kätte võib hankida“, ja ta otsustab lahkuda akadeemiast ning asuda iseseisvalt tööle. Ta üüribki ateljee, asudes iseseisvalt teenima endale ülalpidamist.

Esimene tellimine saabub talle häält sõbralt, Rootsi kujur Cederlundilt, kes tellib pildi oma õest. Sellele järgneb teisi tellimisi. M. s. tellib üks Westfaalia suurtööstur kogupildi oma kolmest lapsest. Nii järgneb üks tellimine teisele ja Laikmaa märkab, et lootused ei ole teda petnud, vaid julge päähakkamise ja tahtekindlusega võib ka noor algaja kunstnik end välismaal ära elatada. 1899. a. külastas ta Hollandit ja Belgiat ning jõuab samal aastal kodumaale tagasi.

Kodumaal töötab ta vähe aega Tallinnas, ja saab siis varsti kutse tulla uuesti Saksamaale. Tellimise andis sama Westfaalia suurtööstur, kelle lastest ta varem maalinud kogupildi. Westfaalias maalib ta portreed suurtöösturist endast ja ta naisest ning sõidab pärast töö sooritamist

1900. a. Pariisi kunsti maailmanäitusele. Pariisis oli pääle maailmanäituse veel paljugi vaatamis- ja õppimisväärset ja ta peatub sääl kuus nädalat. Maailmalinnast läheb matk edasi; ta rändab jalgsi üle Alpide Müncheni. Ka selle Saksa kunsti keskuse vaatamisväärsused köidavad teda kuueks nädalaks ja lõppeks jõuab ta sama aasta jõuluks Viini kaudu tagasi kodumaale.

Pioneerina kodumaal.

Välismaal on aastaid õpitud, on matkatud, tutvutud Euroopa tähtsamate kunstikogude ja vaatamisväärsustega ning nüüd otsustab Laikmaa pidevalt jääda kodumaale ja asuda tööle loova kunstnikuna. See oli äärmiselt julge ja ennastohverdav samm. Meil polnud veel eesti oma haritlaskonda, kes oleks kunsti vajanud, või oleks seda osanud vähemalt hinnata. Kunstnik võib aga loovalt töötada ainult siis, kui leidub haritlaskond, kes tema töid ostab. Seni leidus küll juba mõnigi väga tuntud nimega eesti soost kunstnik, nagu J. K ö l e r, A. W e i z e n b e r g, A. A d a m s o n¹⁾, Maybach j. t., kuid need töötasid kõik võõrsil, täites võõraste rahvaste tellimisi. Sama teed olid algamas tollal ka mõningad nooremad, kes vaatasid välismaal ringi, kus oleks paremaid võimalusi töötamiseks ja elamiseks. Laikmaa aga pööras senitallatud teedele selja ja jäi kodumaale. Ees ei seisnud mitte üksnes loov tegevus kunstnikuna, vaid esmajoones ka rahva kunstimeele, -arusaamise kasvatamine ja eesti kunstikultuuri loomine. Kõiki neid viimaseid ülesandeid hakkab Laikmaa õhutama sooja sõna, terava sule ja tulise, tuksuva südamega.

¹⁾ Vt. Eesti Rahvuslikud Suurmehed nr. 4, 12, 14.

Tolleaegset kunstielu, nii piiratud kui see ka oli, juhtisid päämiselt sakslased. Laikmaa ise kirjutab selle kohta: „Siis domineeris alles täielikult saksa element, ja seegi hõredana küllalt: Tartus von zur Mühlen, Tallinnas Sprengel (viimane oli Düsseldorfist pärit ja säälse akadeemia kasvandik. Olin kord koolipõlves temaga kokku puutunud ja tema oli saanud mu esimeseks autoriteetseks õhutajaks kunstiteele minemisel). Sprengeli kaudu olin Tallinnas tutvunud veel kellegi Peterburi akadeemia lõpetaja Kuskovski'ga.

Provintsiaalmuuseumis korraldab Laikmaa oma töödest kunstinäituse maikuul 1901. a., mis oli esimeseks eesti kunstinäituseks. Kuna meil puudus vastav kunstikeskus, kes oleks kunstinäitust korraldanud, siis lasus korraldamise raskus kõik Laikmaa enda õlgadel.

Pärast näitust asus Laikmaa oma isatallu Paibale, et sääl maavaikuses rahulikult töötada ja end edasi arendada. Rahulik töötamine Vigalas osutus aga võimatuks, kuna tal leidis kohapääl mõjuv vastane Vana-Vigala majoraat härra parun Uexkülli näol. Parun ei sallinud haritud, akadeemilise kunstniku asumist rahva sekka, pidades teda nähtavasti „kihutajaks“, kes võiks rahva seas tekitada ärevat opositsiooni- ja mässumeeleolu. Omajagu põhjust võis ju paruni kahtlustel olla, sest kunstnik „koolitatud mehena“ käis rahvaga läbi ja ei jätnud oma sõna, kus seda oli vaja, mitte ütlemata.

Parun kohtles Laikmaad algusest pääle vaenulikult ja sageli otse häbematult.

Kordagi ei pääsenud Laikmaa mõisa vahelt muidu läbi, kui ta „nukad ei oleks hakkanud“ paruni enda, mõne ta sugulase või ametnikuga.

Kallalekippumiste ja tülitamiste vältimiseks katsus Laikmaa mõisavahelist teed läbistada hommikul vara, kui

mõisasaksad magasid, või valis selleks aja, kui ta teadis neid mitte kodus olevat. Sellises olukorras ei olnud hääl Vigalasse edasi jääda ja ta otsustas uueks töökohaks valida vaikselt Haapsalu.

Haapsalus vähe ringi vaadanud, leiab ta endale sobiva korteri töötamiseks graf Ungern-Sternbergi majas, mis oli aastakümneid tühi seisnud, kuna sääl arvati tonte ja vaime liikuvat ning kummitavat. Uues korteris asub Laikmaa intensiivselt tööle. Tal valmib talve jooksul mitu portreed ja autoportree. Krahv endaga, kes elas üle õue teises majas, sai ta algul võrdlemisi hästi läbi. Krahv käis vahetevahel kunstniku töid vaatamas ja poseeris kunstnikule ühe joonise tarvis (see pilt hukkus hiljem Tallinnas tulekahju puhul). Sõprus krahviga kestis vaevalt aasta ja selle lõpetas n. n. „angerja sõda“ Rohuküla lahes. „Sõja“ puhul ilmus ühes Tallinna ajalehes krahv, kui „angerja-kuninga“ pilkepilt. Ilma et pildi õiget autorit oleks katsetud leida, kahtlustas krahv „kuninga“ portree autoriks Laikmaad ja ütles talle korteri üles.

Talvel 1902/3. a. töötab ta võrdlemisi intensiivselt. M. s. valmib tal nüüd oma noorema põlve tähtsam töö, maal „Lääne neiu“, mille alguskujuks oli Mari Ruut Lihula kihelkonnast Tuudi vallast.

Düsseldorfis oli ta andnud mõnele üksikule noorele maalimistunde ja juba siis oli tekkinud tal soov, et kord kodumaal tuleks hakata õpetama, äratama ja otsima noori talente. Haapsalust vahel Tallinnas käies kuulis ta mitmelt poolt soove, et tulgu ta Tallinna ja korraldagu maalimis- ja joonistuskursused. Laikmaa nimi oli juba ta esimesest kunstinäitusest saadik päris hästi tuttav ka Tallinna saksa seltskonnas ning mitmed sakslased lubasid seda ettevõtet toetada. Kuna oli lootusi küllaldase arvu õpilaste tulekuks, otsustas Laikmaa kolida Tallinna.

Oli varakevad 1903. a., lumi oli kadunud, kuid mets ja maa ei olnud veel haljas, kui Laikmaa asus teele Tallinna. Tollal puudus veel Tallinna-Haapsalu raudtee ja teele tuli asuda vankritel. Reisile asuti kahel vankril, veovankril pildid ja muu elukraam ja kunstnik ise vedruvankril. Nii kestis teekond hobustega poolteist päeva kuni Keilani ja säält raudteel Tallinna.

Laikmaa pole seni veel oma mälestusi avaldanud, kuigi tal on juba paarisajaleheline käsikiri olemas. Küll on ta avaldanud seni mõningaid mälestuskatkeid, eriti 70. a. sünnipäeva puhul, just Tallinna asumise ajajärgust. Laseme kõnelda Laikmaal endal:

„Kui ma aastal 1903 Tallinnas noorte kunstnike kasvatamisele olin asunud, tegeles siin saksa soost kunstnik maastikumaalija ja tuntud akvarellist C. von Vinckler (nüüd surnud) ja mõned praegu alles Tallinnas tegutsevad daamid (mälestused on kirjutatud 1932): Ebba Weiss, Lilly Walther, Magda Luther, paruness Anna Maydell j. t. Veidi hiljem siirdus Riias läti soost kunstnik Purvit, nüüdne Läti kunstiakadeemia direktor, tol ajal nähtavasti alles solidaarne sakslastega, nagu seda ise a. 1905 „Düna-Zeitungis“ avalikult deklareeris, põhjendades seda sellega, et sakslased eeskätt need olevat, kes ta pilte ostavad, s. o. teda elatavad. Umbes samal ajal, vahest veidi varem, asus jäädavalt Tallinna Paul Raud ja Tartusse Kristjan Raud.

Tallinnas sain korteri Pikal tänaval von Nottbecki majas (poolviltu üle tänava Mustapeade klubi vastas). Korterial oli suur võlylaega saal ja saalil neli suurt avarat akent, ruum hästi kõlvuline ateljeeks.

Väljakuulutatud kursusest osavõtt oli elav ja ette kindlustanud olid mu ettevõtet 4—5 Tallinna saksa soost maalijannat, kes soovisid mult mitu korda nädalas korrektoori saada (preilid Walther, Weiss, Luther, Baggohufvud j. t.).

Kohe esimeste kursuslaste seas leidis hiilgavaid talente, nagu näit. väike valge pääga, sel ajal linnakoolis käiv Aleksander U r i t s, keda meie „printsiks“ hüüdsime.

Alul töötasime, nagu sel ajal veel akadeemiaski oli moes, gipsi järele, aga kuna ma seda viisi olin juba vihanud Düsseldorfis, läksin varsti üle elavale mudelile. Elavat mudelit oli küll esialgu raske saada, neid leidsus eriti ohtralt vanade inimeste seas (Tallinna vanadekodud ongi ajajooksul minu kooli mudelite pesad olnud), aga mudeliteks olemine oli neil alles võõras, nad häbenesid, pidasid seda enda naeruvääristamiseks, sest et nad tundsid end „inetuina“. Ka pidas mõni seda „patuks“. „Su peigmees olgu Jeesuke!“ ajus üht vanainimest keegi palvevend, kui see vanainimene tahtis mulle mudeliks tulla. Esimene „akt“ (alasti mudel), 15-aastane poiss, kui ta pidi ka prellide ees seisma, hakkas nutma ja põgenes; alles teisest, 17-aastasest, saime jagu, kes seda tegi „kunsti hääks“ ja olles kartnud mu „valju“ nägu, nagu ta ütles. (See noormees hakkas pärast ise maalima ja on ka hiljem esinenud oma töödega meie näitustel). „Akt“ — alasti mudel — oli sel ajal meie toleaegeisele kodanikele nii hirmus, et kui ükskord kuberneriproua oli soovi avaldanud minu õpilaste näitusele tulla, politseipristav ruttas minu juurde: „Teil olevat näitusel üks Amori pilt, katsuge see kohe kõrvaldada.“ Muidugi ei kõrvaldanud ma akti, kuna ma kuberneriprouat nii võhikuks kunstis ei pidanud kui üht selleaegset Tallinna politsei jaoskonnaülemat.

Esiialgu väljakuulutatud kahekuulisest kursusest sai järgmisel semestril juba kool, mida töötasin pidada kümme aastat, mis venis aga mu eluajaks, leides ikka ja ikka uusi talente, keda ma ei söandanud maha jätta. Kui Nottbecki saal hakkas kitsaks jääma, üürisin veel teise korteri samal tänaval (Behrensi majas), kus leidsid siis ka päävarju mõned õpilased, kes kannatasid korteripuuduse all.

Esimese õpilaste tööde näituse tegin aasta vahetusel 1903/4 Provintsi muuseumis, millest ise ka mõne tööga osa võtsin („Kaugelt näen kodu kasvamas“, „Mustlase hetman“, „Koit ja Ämarik“ j. t.).“

Näitus võeti tollal kunstisõprade ja arvustajate poolt väga soojalt vastu. Äsja ilmuma hakanud „Uudised“ (nr. 8, 22. XII 1903.) kirjutab näituse puhul: „Laipman on pildimaalija, kes oma pintsliga, s. o. värvipulgaga inimese hinge sisse tungib ja säält maaltava iseloomu nagu näo pääle mõjub... Tema näopildid ei ole lihtsad, sarnased näopildid, vaid tema värvipulga all lainetab elu. Tema ei maali inimesi, vaid elu, silmapilke, kus inimene midagi on, midagi tunneb, mõtleb, ütleb, läbi elab.“

Näitusel väljapandud dr. Kreutzwaldi maal nime all „Kaugelt näen kodu kasvamas“ sai hiljem üldtuntuks ning välismaal sellest trükitud värvilised reproduktsioonid levisid sadadesse Eesti kodudesse. Kui selle pildi reproduktsioon ilmus, soovitas Kristjan Raud seda „Eesti Kirjanduses“ järgnevate sõnadega: „Lähematel päevadel rändab üks pilt Eesti kodudesse kallist tuttavat kaasa tuues. See tuttav on Eesti eepose looja ja arst dr. Kreutzwald. Pilt on üllilhtne. Esimese pilguga näeme, et ta mitte paljas portree ei taha olla. Luuletaja olek, ta pilk, ta ümbrus tunnistab sellest. Pildi põhjas peitub midagi sügavamat, midagi nagu sümbolit. Kreutzwald seisab kõrgel kohal. Mõttes, pää katteta, silmadega kaugele, kaugele seletades. Ilm... ta ümber hämarus ja maa uduga kaetud. Vara alles. Aga taeva serval helendab ju midagi nagu koit. Kõrge haridus ja kuulsus on luuletaja kõrgele üle oma maa ja rahva tõstnud. Aga „kõrges kohas“ ei unusta ta oma rahvast. Rahva raske saatus, ta soovid, ta ihad on alati ta meeles. Veel katab harimatuse, pimeduse ja orjuse udu maad. Aga eemal kaugel helgib juba paremate aegade koit...“ See pilt sisendas sadadesse perekondadesse palju enam iseteadvuse- ja võitlusetunnet kui mõni elav- või trükisõna, sel pildil on olnud suur kultuuriline tähtsus.

Oma edaspidisest tööst jutustab Laikmaa järgmist: „Kuna kahes korteris korrektoori tegemas käimine palju aega viitis ja mul ka veel mõnes kodus tunde oli anda, loobusin väljaspoolsest tundideandmisest ja võtsin (1904) suurema korteri Niine tän. alul (Kotka majas), kuhu kõik õpilased koondasin. Siin oli mul oma ruume kaks ja õpilastele kolm. Näitusi tegime peaaegu iga aasta lõpul. Siin maalitud oma töödest mainiksin kaht Marie Underi portreed, Marie Mieleri, prof. Am. Adamsoni, saksa tööstur Schaeferi, dr. K. Lüüsi, „Vana Aitsami“ ja minu venna Bernhardi portreid.

Kaks suurt puudust oli mu Tallinna asumise ajal kunsti suhtes: puudus meil kunstiselts, nagu see sakslastel sel ajal juba oli nende „Litterärische Gesellschafti“ hõlma all, ja kunstikogud, kus noored võisid näha, õppida ja oma meelt harida.

Fotograaf Tiidermanniga oli mul esimene mõttevahetus eesti kunstiseltsi vajadusest ja selle asutamisest Tallinna. Kui hiljem, suvel a. 1903, Pärnu laulupeo puhul Pärnu külje all, Pätsude kodus, tutvusin maja noorema poja Vold. Pätsuga, kes oli tol ajal Peterburis Stieglitzi kunsttööstuskooli kasvandik, ja see mulle oli kõnel-

nud, et Peterburis on koguke eesti soost kunstiõpilasi, kes isegi koha pääl mõtlevat asutada omavahelise seltsi, tegime koos otsuseks, et mina kodumaal samme astuksin kunstiseltsi asutamiseks, tema (Päts) Peterburis oma eesti soost kaasvõitlejate seas, et need i n c o r p o r e astuksid kodumaal asutatava seltsi liikmeiks.

Avaldasime siis samal sügisel üleskutse tolelaegses K. Pätsu „Teatajas“, millele V. Päts Peterburist vastas oma kaasvõitlejate nimel, ning ma sõitsin seepääle Peterburi, kus V. Pätsu korteris ühes sinna kogunenud noortega koostasime seltsi põhikirja. Ei mäleta enam hästi, kes just tol korral Peterburi noortest sääl koos olid, kuid mõne koosoleku mälestamise järele pidid sääl olnud olema pääle korteriomaniku V. Pätsu kadunud Konrad Mägi, Hans Kuusik, R. Nyman, Nikolai Triik, Promet, Kivi, Jungberg ja vist ka Al. Tassa.

Kaugemale aga kahjuks sellest esimesest koosolekust ei saadud, tuli Vene-Jaapani sõda ja ühes seega hakkas Venemaa käärima ning mässama, mis ka meie kodumaa kaasa kiskus. Stieglitzi õpilased kaotasid mitmed oma jalgealuse ja senised kokkutahtjad valgusid laiali mööda maailma.

Kuid teatud „koondumine“ oli siiski sündinud: ma ei mäleta, kas mu esimesel Tartu (Põllumeeste Seltsis olnud) näitusel a. 1904 oli minuga ühes ka mõni teine esineja, aga järgmisel, mille algatus juba Tartust (Tõnisson, Menning?) välja läks, olid ühes ka meie vanemad maestrod Weizenberg ja Adamson ja mõnigi teos meie kadunud Kölerilt, Maybachilt ja vist ka Hoffmannilt. Siis sedamaid järgnesid juba Noor-Eestilt algatatud koondised — näitused.“

Nii mööduvad esimesed aastad Laikmaal Tallinnas õpetades, juhatades ja askeldades oma õpilaste keskel. Kõik vaba aja kasutab ta kunstiliseks loominguks, luues mitmed nimetamisväärsed tööd. Neil aastail hakkas eesti kunstielu võtma jalgu alla ja peagi tegema juba esimesi samme.

Revolutsiooni-aastad.

Käesoleva sajandi algul tekkisid meie majanduslikus ja kultuurilises elus hoopis uued suunad, mõtted ja vaated. Seni oli töötatud vaikselt rahvusliku ärkamisaja vaimus ja suhtunud võrdlemisi rahuldavalt Vene isevalitsuslikule korrale. Sajandi vahetusel kasvav tõusev noor haritlas-põlv oli enam opositsiooniliselt häälestatud, enam radikaal-semalt, kui senine väikearvuline valitsev vanem haritlas-põlv. Esimeseks uue suuna, radikaalsema vaimu väljendajaks sai K. Pätsi¹⁾ j. t. algatusel asutatud „Teataja“, mis alustas ilmumist 1901. a. novembris. Nagu „Teataja“ ise esimeses numbris kirjutab, pidi ta olema „uus hää! kodumaa kooris“ ja ta oli selle uue hääle väljendajaks nelja aasta jooksul. „Teatajale“ järgnes puhtsotsialistliku ajalehena Tartus 1903. a. novembris ilmuma hakanud „Uudised“.

Neil aastail oli eesti talupoegade ja tööliste olukord võrreldes möödunud sajandiga mitmeti paranenud, kuid rõhuvana ja raskena tundus siiski Vene isevalitsuse ja parunite-pastorite front. See olukord oli seda raskem kanda, et rahva iseteadvus oli juba tunduvalt kasvanud ja eesti haritlaspere suurenenud. Kõrgema haridusega eesti intelligentsi oli siiski veel võrratult vähe ja iga haritlase nagu otseseks kohuseks oli astuda välja oma rahva, rõhutatud eestlaste huvide kaitseks, seega teotseda poliitiliste sündmustega.

Ka Laikmaa, tundes juba lapsepõlvest talupoegade rasket seisukorda ja vaadates avasilmi elu, ei võinud jääda külmaks ühiskondlike ja poliitiliste küsimuste suhtes. Kunstniku süda ei lubanud teda jääda ainult loova kunsti

¹⁾ Vt. Eesti Rahvuslikud Suurmehed nr. 19.

ja oma õpilaste juurde, vaid ta võttis elavalt osa ka tolleaegsest poliitilisest elust. Oma poliitilise meelsuse kujunemist mäletab Laikmaa järgmiselt: „Ma õieti pole kunagi olnud poliitiline tegelane, s. t. kuuluv olnud mõnesse poliitilisse erakonda. Aga hässitanud ma olen maast-madalast, nii kuidas mind on „hässitatud“ — õpetanud isa, ema, ümbrus ja tähelepanekud seisma õiguse eest; kuidas mind on „hässitanud“ koolieas Jakobsoni „Sakala“ ja ta „Kolm isamaa kõnet“, Pärna „Must kuub“ j. t. ja too suurim raamat, mis on antud igapähele sirvida — elu...

Ja oli juba mu koolipõlves see „poliitikategemine“ küllalt, kui julgesid käies saksa koolis (polnud ju tol ajal veel muid kõrgemaid) edasi tunnistades end eestlaseks, oma rahvust ja päritolu mitte salata — ühe sõnaga mitte valeda. Selliseid mehi hüüti „noor-eestlasiks“ — „Jung-Esten“ — ja neile suhtuti kui vaenlasile, „mässajaile“ — „nihilistidele“ (sotsiaaldemokraate, kommuniste tunti ainult välismaal), kes näisid ähvardavat senist meie sakste omaette jumalariiki.“

Mõne aastaga omandas „Teataja“ juhtiva koha Tallinna eesti haritlasperes. „Teataja“ toimetusse kuulusid K. Päts, Ed. Vilde, H. Pöögelmann, J. V. Veski, Ed. Virgo ja tema kaastööliste ja sõprade perre liitus arvukas hulk Tallinna noori haritlasi. Ants Laikmaa muutus ka üheks lähemaks „Teataja“ sõbraks ja kaastööliseks, olles toimetusega alaliselt kontaktis, ja ei jätnud oma julgustavat sõna kunagi ütlemata.

Tolleaegne kirjanduspõld oli võrdlemisi „vesine ja üksikud kõhetud pääd hõljusid selle kohal“. 1904. a. tekkis Tartus „Noor-Eesti“ nimeline liikumine F. Tuglase ja G. Suitsu juhtimisel, kes seadsid oma ülesandeks meie kirjanduskultuuri tõstmise. „Noor-Eesti“ liikumine oma al-

guspäevil leidis eriti vanema põlve poolt teravat arvustust ja hukkamõistmist. Laikmaa ei olnud tollal enam nii noor kui „Noor-Eesti“ juhtivad jõud ja tegelased, kuid ta aitas ja tundis sellele liikumisele sooja südamega kaasa.

Laikmaal tuli ühiskondlik-poliitilisest elust ja võitlusest osa võtta kahel rindel; esiteks oli ta tihedas kontaktis elu, sündmuste, murede ja võitlustega Vigalas, oma kodukohas, ning Tallinnas oli ta alalises kokkupuutumises sääslete juhtivate eesti poliitiliste tegelastega. Vigalas oli rentnike olukord väga raske ja renti tõsteti mõisnike poolt aasta-aastalt veel kõrgemaks. Rentnike seas tekkis rahulolematust ja vaenulikku suhtumist mõisnikesse ja saksa pastoritesse. Alalisi hõõrumisi oli Vana-Vigala parun Uexkülliga, kelle ülbust Ants Laikmaagi oli Vigalas küllalt tunda saanud. Vigala pastor Maximilian v. Busch aga oli parun Uexkülli väimees ja moodustas seega ühise frondi rahva püüete ja soovide vastu. Kohalike Vigala tegelaste ja paruni-pastori vahel tekkisid mitmed konfliktid, milledest teated kandusid eesti ajakirjandusse. Kuna Laikmaa vend Bernhard kuulus Vigala ärksamate tegelaste sekka, siis oli side kunstnikul kodukohaga vägagi tihe. Kui sageli ei juletud kohapäält mõisnikusse ja pastorisse puutuvaid teateid otsekohe ajalehtedesse saata, siis saadeti see Tallinna Laikmaale, kes need omakorda „Teataja“ toimetusele j. m. edasi andis. Nii leidus aegajalt eesti ajakirjanduses väga teravaid arvustavaid märkusi Vigala pastori ja paruni tegevuse kohta.

Vigalas teotsesid juba möödunud sajandi lõpust alates muusikaseltsi juures pasuna- ja laulukoor. Üheks agaramaks seltskonnategelaseks ja juhiks Vigalas oli Bernhard Laipman, olles tollal üks väheseid suurema haridusega talupoegi. Muusikaselts korraldas pidusid, mille kavas olid näidendid, laulu- ja muusika-ettekanded. Sellistel seltsi kooskäimistel arutati elavalt omavahel ka poliitilisi ja ühiskondlikke küsimusi. Sageli aga „juhtunud“ näitemängu te-

gelased Vigalas näitelaval kogemata kõnelema hoopis midagi muud, kui seda süütu näidendi tekst ette kirjutas. Nii näiteks libisenud ühte näidendisse lause: „Kaugelt näen kodu kasvamas!“ Sageli tuli mõningaid mõtteid, algatusi ja üritusi kunstnik Laikmaa poolt Tallinnast. Üks selliseid Laikmaa algatusi oli laulukoori poolt „revolutsioonilise“ laulu laulmine Vigala parunile. V.-Vigala parunil oli moeks kutsuda Vigala laulukoori mõningatel täht- ja sünnipäevadel mõisa laulma. Hiljem tehti siis paruni poolt hää esinemise puhul väike kingitus. Laikmaa tegi laulukoori juhtivatele tegelastele ettepaneku, laulgu laulukoor parunile p. m. laulu, mis talle veidi ütleb tõtt. Ettepanek ei leidnud alul täit poolehoidu, sest seltsile oli lubatud laulmise puhul 100 rbl. muusikariistade hääks. Kui aga Laikmaa seletas selle laulu mõjust, kihutas see ise mehi taga ja nad laulsid teiste laulude (millised olid leidnud sooja vastuvõttu sakste poolt) lõpul järgmise laulu:

„Veel elab vapper vaim, mis tubli, tugev
Ja kõrgel hoidis eestlast end'sel a'al.
Ka on veel eesti meeste käsi tegev,
Ei võinud orjus maha rõhuda.
Ja lunastavad pojad minu pinda,
Et jäädvaks jääd sa lastelastele,
Ehk nad küll maksvad su eest kõrget hinda,
Ei siiski keegi kohku, tagane.“

Laulu kuulavate sakste seas tekkis kohe ärevus ja liikumine, see oli midagi ennekuulmatut! Trump aga oli mängitud lõpuni, parun oli kuulnud, millised tungid ja mõtted elavad rahvas. Sellele laulule enam ei plaksutatud kiitust ja sada rubla jäi ka saamata, aga lauljad olid uhked, et olid saanud kord sakstele tõtt öelda.

Nii lähenes 1905. a., mil rahva protesti-vaim ja -meeleolu muutusid avalikuks revolutsiooniks. Samal ajal kui eesti avalikkuses tungles kääriv opositsioonileek, töötati ja askeldati päev päeva kõrval Laikmaa ateljees. Alul kavatsetud väikesest maalimis- ja joonistuskursusest oli kasvanud välja korralik kool, milles õpilaste arv aeg-ajalt üha suurenes. Kuna töö-ruumid asusid Pikal tänaval kahe majas, siis oli õpetajal endal küllalt tööd ja jooksmist kahe maja vahel.

Üheks suurimaks puuduseks tollal Tallinnas õpetamiseks oli kunstikogude ja -näituste puudus, kus oleks võinud õpetaja midagi näidata ja õpilased näha. Tallinnas oli küll väike Provinzialmuseum, kuid selle kogud olid väga juhuslikud ja tähtsusetud; sääl leidus vaid mõningaid töid Kölerilt, Adamsonilt ja Weizenbergilt. Tuli teha sõite välismaale. „Et sõidud Helsingi, Moskva ja Stokholmi paljudele käisid üle jõu, siis ei sõitnud me harilike reisijate moodi, vaid nõu mööda. Uürisime mõne laeva (ükskord ka „Kalevipoja“), võtsime oma toidu (toorained), oma koka (minu teenija), võtsime reisijaid oma kilda alandatud hinnaga kui oli harilik sõiduhind, ka jõukamaid inimesi, ja saime nii priisõidu oma kehvadele kaassõitjaile-õpilastele. Süüa saime sel viisil hästi ja ohtrasti, magasime ööseti laeval (polnud võõrastemaja eest muret seda ega maksta), olime „oma kodus“... Ja lõbu oli laialt. Pikka valget ööd sõites ei tahtnud keegi magada: mängisime laevalael ringmänge ja laulsime. Nii käisime kunsti koju toomas“ (Laikmaa).

Peagu iga aasta korraldati meistri enda ja õpilaste töödest näitus, millest saadud sissetulekut kasutati päämiselt jälle ekskursioonide korraldamiseks välismaade kunstikogudesse. Nii korraldati 1905. a. sügisel näitus selleks, et võimaldada kehvematele õpilastele priisõitu Moskvasse. Laikmaal endal olid sellel näitusel välja pandud vaid üksikud tööd, kuna paljud tööd olid samal ajal Riias näitusel. Andekamaist õpilasist paistis sel näitusel silma Nikolai Triik, Paul Burmann, J. Otsman ja Otto v. Kursell.

1905. a., eriti aga aasta lõpupoole muutus poliitiline kihutus- ja agiteerimistöö niivõrd hoogsaks, et sellest ei saanud eemale jääda, sellele ei saanud kurdiks jääda ka kunstnik oma ateljees. Revolutsioonilistele töölistele oli

vaja lippe — siis pöörduti kunstnik Laikmaa poole kavandite saamiseks. Nii kirjutab üks raudteetehaste töölisi („Vaba Maa“ nr. 89, 21. IV 36.): „Kuid lipp pidi olema! Kui punast ei saa, võib ka teine olla! (Kuberner oli keelanud punaste lippude tarvitamise töölistele ära. Al. L.). H. Väli rääkis lipuloost kunstnik Laipmanile. Viimane valmistas lipu kavandi ja Laipmani ateljees kunstnik Triiki kaasabil valmistati lipp. Selle üks külg oli valge, teine sinine. Seega lähedane eesti värvidele. Valgel poolel oli lipul raudteetehase nimi, kuna teisel, sinisel poolel oli töölise kujutis, kes õlal kannab punast lippu ja teise käega valgustab teed põleva londiga. Tagafoonil tõusev päikene värvib taevavõlvi punaseks.“

17. oktoobri manifestiga said eestlased esmakordselt täieliku sõna ja koosolekute vabaduse ja sellest ajast algaski palavikuline kihutustöö Vene isevalitsuse režiimi vastu. Esimene laiaulatuslikum üritus neil vabadusepäevadel oli üleriikliku rahvaasemike koosoleku kokkukutsumine Tartu 27. novembriks. Laikmaa valiti kongressile saadikuks Tallinna „Kalevi“ seltsi poolt. Kongress aga ise ei saanud asuda rahulikult tööle, vaid lõhenes juba alguses kaheks rühmaks. Radikaalsem, käremeelne vool J. Teemandi juhtimisel asus tööle ülikooli aulas, alalhoidlikum vool J. Tõnissoni juhtimisel Bürgermusses. Laikmaa, koos venna Bernhardiga, kes oli kongressil Vigala muusika-seltsi esindajana, võttis osa käremeelsest aula-koosolekust. Laikmaa ei kuulunud kongressi juhtivate tegelaste ega kõnelejate hulka, kuid elas sellega kõigest hingest kaasa.

Kongressi lõpul soovitas Laikmaa Velise ja Vigala saadikuile maale kõnelema noort, siis alles algajat, kuid tuli-hingelist kirjanikku, F. Tuglast. Maa-saadikud olid soovituslega päri ja Pipra Mihkel Aitsama kutsel ja algatusel

sõitiski Tuglas Harju- ja Läänemaale seitsmepäevasele kõnereisile.

Detsembris hakkasid revolutsioonilised sündmused arenema juba kiiremas tempos. 10. dets. kuulutati Tallinnas ja Harjumaal välja sõjaseadus ning sellele järgnes Põhja-Eesti tööliste ja talupoegade poolt mõisade põletamine ja lõhkumine. Revolutsionääride võidupäevad aga ei kestnud paari nädalatki ja juba jõulupühiks saabusid Peterburist Tallinna ja säält maale karistussalgad. P.-Eestis „töötavaist“ karistussalkadest oli kurikuulsam kindral-major Bezobrazovi salk. Tallinna karistussalkade võim ei ulatanud, kuid maal töötasid nad kõige suurema julmusega. Kindral Bezobrazovi karistussalk jõudis jaanuari keskpaigas 1906. a. Läänemaale. Bernhard Laipman viibis just samal ajal Tallinnas venna pool, kuid oli sunnitud majapidamismurede pärast pöörduma koju. Vaevalt oli ta saanud koju, kui uksest tormasid sisse karistussalga soldatid Paekiüla mõisniku von Rennenkampfi juhtimisel, vangistasid B. Laipmani ja viisid ta V.-Vigala mõisa.

Mõnepäevase vangistuse järele mõistis kindral Bezobrazovi sõjakohus B. Laipmanile ihunuhtluse — teda pidi pekstama vallamaja õues, rahva ees vitstega. Milles seisis siis B. Laipmani süü? Selles, et ta oli kohapäälne rahva juht, rahva õiguste ning nõudmiste kaitsja ja satutus nii kohaliku paruni ja pastoriga vastuollu. Suurimaks süüks pandi talle talupoegade nõudmiste-märgukirja koostamist ja esitamist kohalikule parunile ja osavõtmist Tartu kongressist.

B. Laipman aga ei alistunud karistussalga sõjakohtu otsusele, ta ütles: „Vaba meest ei pekseta!“ Sõjakohus mõistis oma otsuse ümber, vitsad asendada mahalaskmi-

sega. „Parem auga surra kui häbiga elada!“ ütles B. Laipman, jättis jumalaga oma naise ja väikesed lapsed ning valis häbistavate vitsade asemel surma. Otsus viidigi täide Vigala vallamaja juures 19. jaan. (v. k. j.) 1906. a., kus B. Laipman lasti maha koos kahe teise mehega. Mahalaskmise kohale minnes hüüdis ta veel püsti reel seistes: „Ela hästi, Vigala rahvas, ma lähen su eest surma!“¹⁾

Maapagulase- ja rännaku-aastad.

Pärast rahutuid päevi algas ateljees jälle palavikuline askeldus ja tegevus. Laikmaa oli koolile leidnud uue ateljee n. n. Falgi puiestiku äärde, kus olid väga hääd ja kohased ruumid töötamiseks. Uhtlasi oli säääl õpilastel kasutada avar puiestik, kuhu talvel tehti uisutee. Koolil oli ka oma laulukoor, mida juhatas Laikmaa juures korteris olev ajakirjanik A. Hanko. See rõõmus elu ei kestnud aga kaua.

1907. a. saadeti teine vene duuma laiali, mille valimisel Laikmaa oli olnud tööliste valijamees. Uhel ööl piirasid politseinikud maja sisse ja vangistasid Laikmaa ja Hanko. Esimene viidi Vene tänava, teine Toompää vanglasse. Laikmaa viibis vanglas 2 $\frac{1}{2}$ nädalat. Samas kambris istusid veel viis kaasvangi, teiste seas ka kirjanik Karl Ast-Rumor. Vangist vabanedes saadeti Laikmaa maalt välja.

Vaevalt oli saadud Falgi puiestiku kodu ja tööruumid korralikult sisse seada, aed korda seada, ja nüüd tuli kõi-

¹⁾ Selliselt käsitlevad kõik senised trükitud ja suulised teated B. Laipmani surmamist, kuid hiljuti avaldas M. Aitsam teistsuguseid teateid (vt. „Päevaleht“ nr. 8, 1937. a.). B. Laipmanile on püstitatud 1933. a. mälestussammas.

gest sellest ülepää-kaela lahkuda. Ainult mõni päev anti asjade korraldamiseks aega. Kõik pildid, kogu senine looming ja raamatud tuli kuhjata ning pakkida kokku ja jätta tuttavate juurde hoiule. Teinud viimased kiired ja hädalised korraldused, asub Laikmaa maapao-teenik Soome. Talle oli Soome juba varem tuttav, kuna ta pärast venna mahalaskmist oli viibinud sääl lühemat aega paos. Seda oli teinud ta mõningate hoiatuste mõjul ja nagu Laikmaa hiljem on ühelt vene sõjaväe arstilt kuulnud, lootnud parunid, et kunstnik tuleb maale venna matusele ja siis on ta „lõksus“. Ettevaatus juhtis aga teist teed.

Esimese suve Soomes veetis Laikmaa koos õega Vallinkoskil n. n. „Väikesel Imatral“. Soome maastik on üldiselt väga ilus ja vaheldusrikas; Vallinkoski ümbrus oli eriti maaliline. Seda suve peab vanameister üheks oma ilusamaks, vabamaks ja päikesepaistelisemaks suveks. Oli aega rännata, vaadelda ja maalida ning maalimisvääriseid motiive leidis kõikjal. Majake, kus elati, asus mäe nõlvakul, ja säält avanes kaunis vaade Vuoksele — kaunimat kohta ei võidud soovida.

Talveks kolis ta Viiburisse, kus leidus ees mõningaid tuttavaid ja saabus uusi tellimisi ning oli võimalik müüa mõned valmistööd.

Kodumaale jäänud varandust tabas aga samal ajal õnnetus. Maja, kuhu enamik varandust oli hoiule antud, langes tuleroaks ja selles hävis ligi kolmveerand tema senisest loomingust. Muu hulgas põlesid ära: B. Laipmani, prof. A. Adamsoni, Brunbergi portreed, autoportree, „Koit ja Amarik“ ja „Kristus ristil“.

Soomes oli kokkupuutumisi ja tutvusi mitmete teiste eestlaste ja maapagulastega ning võidi arvata, et nad võivad elada päris vabalt, kuid lõppeks siiski selgus, et neid siingi politsei poolt jälgitakse.

1909. a., mil lõppes Baltimaadel sõjaseadus, anti Laikmaale jälle luba asuda kodumaale. Soomest toob ta kaasa rea maastikumaale: „Maastik Imatralt“, „Maastik Vuokselt“, „Sügismaastik“, „Hommik“, „Soome talu talvel“ j. t.

Senist vabadust ei taha ta kaotada, viibib kodumaal seepärast vaid lühemat aega ja asub siis uuele välismaateekonnale. Kui kord oli juba harjutud „vabama õhuga“, siis ta tahab end nüüd „tuulutada“ laiemas ning vabamas Euroopas ja tutvuda tähtsamate kunstikogudega. Aasta vahetusel asub ta teele, seades endale eesmärgiks Itaalia — kunstniku unistuste-maa.

Sellelt matkalt on kunstnik avaldanud ise pikema kirjutuste seeria, mis täidab mitukümmend ajalehe joonealust (vt. „Päevaleht“ nr. 3 j. t. 1910.). Märgime siinkohal vaid marsruudi olulisemad jooned. Ta peatub paar kuud Viinis ja siirdub säält edasi Budapesti, Fiume, Veneetsia, Firenze, Rooma ja Neapoli kaudu Capri saarele. Caprile, sinna ilusasse, maalilisse looduse hälli jääb Laikmaa aastaks peatuma. Siit teeb ta väljasõite Itaalia mandrile ja lahkudes toob kaasa hulga Capri motiividega pilte.

1911. a. märtsis siirdub ta üle Sitsiilia, säält osalt juba matkates, Põhja-Aafrikasse, Tuniisi ja jääb sinna peatuma aastaks. Tagasi tulles veedab ta veel kuus kuud Capril, peatub kolm kuud Berliinis ja jõuab kodumaale 1913. a. märtsis.

See pikk reis ei andnud kunstnikule ainult palju elamusi, vaid on sügavalt mõjutanud kogu ta loomingusuuna arenemist. Ta varasem looming on alles lõplikult kujunenemata, ilma laikmaaliku jooneta, mõjutatud tugevasti kuivast akadeemilisest loodusekäsitlusest. Euroopa- ja Aafrika-teekonnal loodud töödes esineb ta ilmse impressionistina. Pikalt teekonnalt toob ta kaasa väärtuslikuma

tööna „Mia padrona“ ja hulga teisi portreid, nagu „Beduiin“, „Beduiini naine“, „Itaalia poisike“, „Soora“, „Aischa“ j. t. ning kogu maastikuetüüde.

Hilisemad tööaastad.

Möödas on Laikmaa õppe-, võitluse- ja rännakuaastad; nüüd võib ta asuda rahulikumalt tööle küpse kunstipedagoogina ja loova kunstnikuna. Aasta-aastalt üha enam on võimalik kunstnikul jääda ainult „oma liistude juurde“, sest kasvavad, sirguvad noored poliitikategelased ja uus noor kunstnikkude generatsioon kodumaal hakkab võtma jalgu alla. Külvatud seeme on hakanud kasvama ja Laikmaa võib nüüdsest pääle pühenduda päämiselt õpilastele ja ateljeele.

Juba Itaalias ja Aafrikas viibides sai ta mahajäänud õpilastelt kirju, kes ootasid teda tagasi kodumaale, ja nüüd ei saanud ta teisiti, kui avas 1913. a. oma ateljeekooli uuesti.

Järgnes üks töö-aasta teisele ja õpilaste arv näitab pidevat tõusu; nii oli tal 1913. a. 13, 1921. a. aga juba 74 õpilast. Kerge ei olnud selle kooli pidamine Laikmaale mitte, kuna kogu ettevõttele polnud loota mingit välist toetust. Sageli tuli kogu oma vaba aeg õpilastele ohverdada, olles sunnitud loobuma oma loomistahte teostamisest. Paljud andekad eesti õpilased olid nii kehvad, et nad midagi maksta ei suutnud, kuid õpetaja ei teinud sellest tüliküsimust, vaid mitmeid eriti andekaid ja töotavaid talente on ta veel omalt poolt toetanud. Sakslased, aadlikud ja enamik muulasi olid need, kes korralikult koolirahatasisid. Nii kujunes kooli põhimõte: maksku need, kellel on raha, ja õppigu kõik need, kellel on annet.

Raske oli oma loomistungi suruda tagaplaanile ja ki-bedustundega ohverdada kõik aeg pedagoogilisele tegevusele, kuid ka sel tööl olid omad rõõmud, kui võis näha neist, keda leitud, avastatud ja õpetatud, tõusmas töotavaid, andekaid kunstnikke. Nii korraldas Laikmaa 1923. a. oma 20-a. pedagoogilise tegevuse puhul õpilaste tööde ülevaatenäituse Välisministeeriumi pidusaalis. Sellel näitusel esines endisi ja toleaeegseid õpilasi kokku 41 kunstnikku 295 tööga, kuna ta koolist oli samal ajal läbi käinud juba 778 noort.

Omariikluse ajal kavatses Laikmaa oma kooli peagi lõpetada, et asuda tööle iseseisvalt. Ta tegi vastava otsuse 1923. aastal, siis 1926. a. 60. a. sünnipäeva puhul, kuid tegelikult sai ta kooli likvideerida alles 1933. a. — kui oli seljataga 30 a. kunstipedagoogilist tegevust. Selle pika rea aastate jooksul on Laikmaa koolist läbi käinud ligi tuhat õpilast, ja paljudest on kasvanud väga nimekad kunstnikud, nagu: N. Triik, P. Burman, O. Krusten, A. Tassa, K. Veeber, A. Krims, M. Laarman, E. Kingo-Espenberg j. p. t. Mitmed andekad ja paljutöotanud õpilased on pidanud rasketes oludes võideldes langema noorena manalasse, nagu A. Uurits, A. Tuul ja Oskar Kallis. Viimane on olnud üks Laikmaa suurimaid lootusi, kelle eest ta hoolitses isalikult; kui see haigestus raskel kujul tiisikusse, siis sõidutas ta armastatud õpilase isiklikult rasketes revolutsiooni-oludes 1917. a. Krimmi, kuid pidi ta säääl siiski matma Jaila mäe jalale.

Viimasel loomisajajärgul on õppetöö kõrval sündinud rida töid, millistest väärtuslikumad on portreemaalid „Helga“, pr. M. Raamoti, M. Underi ja dr. A. Laiptmani portreed, autoportree j. t. ning hulk maastikuetüüde, päämiselt Läänemaalt.

Laikmaa on talus sündinud, väljade keskel ja metsa veerel üles kasvanud, alati armastanud maa- ja taluelu. Pärast venna mahalaskmist oli isatalu läinud võõraste kätte ja nüüd hakkas ta vaatama kohta, kuhu endale kodu asutada. Alles maailmasõja päevil sai ta juhuslikult osta Haapsalu lähedal, Taeblas üle 30 hektaari söötijäänud hooneteta maad ja asus sinna kodu looma, maa hinda aasta-aastalt tasudes.

Nii nagu Laikmaa oli asunud sajandi vahetusel harima meie söötis seisvat kunstipõldu, nii asus ta nüüd sööti jäetud kehvade pinnale looma oma kodu. Aasta-aastalt on ta säääl korraldanud, harinud ja ehitanud, kuni ta 1933. a. võis lõplikult asuda Taebla, et säääl omaette vaikuses töötada „senini kui veel rammu lihastes“, nagu maestro ise ütleb.

See Laikmaa kodu on tükk kaunist, omapärast laikmaalikku maailma. Kaks eesti stiilis ehitatud maja, üks väike aedmaja, suvila, ja teine suurem, elumaja, mille juurde ta praegu lõpetab ateljee ehitamist. Majade ääres olevast tamme-saare-kase-sarapuu salust on korraldatud ilus paari-hektaariline park, mis kevadel rõkkab ööbikulaulust ja käokukkumisest. Söödist on saanud juba mõni hektaar põldu ja maja ümber ning parki tekib ikka enam puid ja põõsaid, mida Laikmaa käsi üle kodumaa on kokku kandnud.

Tagasivaade tehtud tööle.

Raske on põgusate joontega paaril leheküljel hinnata seda tööd, mida Laikmaa mitme aastakümne jooksul on teinud ja loonud, eriti raske sellepärast, et see on sündinud mitmel alal ja mitmes suunas.

Laikmaal on erakordselt julge, kindel, aus ja paindumatult-sirgejooneline iseloom. Optimismist, püüdmisest ja abivalmis-olekust ei ole kunagi puudu. Temaga kõnelda on otse rõõm, sest sellest optimismist ja lootusrikkast töötahtest, mis hoovab tema keskustelust, jätkub veel hiljemgi mitmeks ajaks — seda võivad kinnitada kõik, kes temaga kunagi on kokku puutunud.

Laikmaa kultuurilisi teeneid üldise kultuuri, kunstikultuuri ja rahva kunstimeele kasvatamise alal on hinnanud Tartu ülikool, valides Laikmaa eesti ülikooli 10. aastapäeva puhul 1929. a. filosoofia audoktoriks (doktor honoris causa). Ta oli esimene eesti kunstnik, kellele anti Tartu ülikooli audoktori diplom.

Laikmaa kunstilist tegevust üle vaadates tuleb teda hinnata kui kunstipedagoogi ja kui loovkunstnikku. Anname siinkohal sõna meie tuntumaile kunstikriitikuile, kes on mitmesuguste tähtpäevade puhul oma otsused öelnud.

Kunstnik M. Pukits kirjutab Laikmaa 60. sünnipäeva puhul: „Kõige suuremad teened on L. aga pedagoogilisel alal meie nooremate kunstnikkude õpetajana ja kasvatajana. Ta on varemajal hulga noori kunstiaandelisi inimesi üles otsinud, neid enese ümber kogunud, ja neile otse isaliku hoolega abiks olnud kunstilise hariduse ja oskuse omandamisel, aidates neid tihti ka aineliselt.“

„Meie maalikunsti ajalugu algab kahtlemata õieti Ants Laikmaaga, kuigi tunneme nii mõndagi enne Laikmaad tegeutsenud eesti rahvusest pärit silmapaistvat maalijat, kelle nimi ja toodang küllalt seda väärt, et neid unustuse eest hoida. Neid viimaseid on aga vaatamata nende rahvuse päälle raske lugeda eesti kunstnikkudeks, kuna nende elu ja toodang Eesti maa ja rahvaga vähe seotud ning

nad vähe, väga vähe oma elu aja kestes tegutsenud eestlastena.

Esimene eesti maalijatest, ja koguni eesti kunstnikudest üldse, pühendas kodumaale kogu oma ande, jõu ja energia A. Laikmaa, võttes oma õlgadele raske risti — teerajamise eesti rahvuslikule kunstile, milleks ei jätkunud ei julgust, ei tahtejõudu ega isamaa-armastust tema eelkäijatel“ (Alf. Vaga, 1923).

„Kus Laikmaast on juttu, sääl kordub klišeeline fraas, et pedagoogiline tegevus pole meistrile jätnud palju mahti loominguks. See on tõsi, kuid pikapääle see fraas on omandanud säärase värvingu, nagu poleks Laikmaa loomingust midagi lausudagi, see aga enam ei ole tõsi. Kes enne teda on silmitsenud nii lähedalt eesti inimesi, nii hellitavalt kujutanud Läänemaa neidude värskust, nii haaravalt jäädvustanud Läänemaa taatide vintskust? Oskar Hoffmann? Kõrvutage mõlemaid ja te näete, kuidas Hoffmann on jahe ning peaaegu osavõtmatu, Laikmaa aga kuum ja kaasakistud. Ja on keegi varem näinud eesti maastikku Laikmaa silmadega?

Vähe või palju, kuid see kõik on enneolemata ja vajaline etapp eesti stiili kujunemise teel ka maali alal, üteldagu mis tahes. Põlved, kel on enam distantssi kui meil kaasaegseil, saavad seda kord selgemini nägema.

Lõppeks ka n. ö. „etnograafilise“ eesti stiili kujundamisel on Laikmaa üks algatajaid. Neis asjus Laikmaal eelkäijaid ja eeskujusid ei ole. Mis veel peaks olema looming, kui mitte tegemine ilma eelkäijate ja eeskujudeta? Laikmaa looming on peegel ilma võltsita, mis kajastab üht järku eesti stiili saamisest, eesti kunsti sünnituskadest ja sünnirõõmudest“ (Hanno Kompus, 1936).

„Laikmaa looming on suur ja mitmekesine ning ilmutab äärmise meisterlikkuse ni arenenud tehnikat, eriti pastellis (Laikmaa maalib 1903. a. alates ainult pastell-tehnikas. Al. L.), mis alal tema julgesti võistelda võib paremate välismaa meistritega. Tema eriala on portree, kuid samahästi valitseb ta ka maastiku üle, millest kindlat tunnistust pakuvad tema värviküllased Capri ja Tuniisi etüüdid ning meeleolurikkamad kodumaa maastikud.“ (A. Vaga, 1923).

Laikmaa ise ütleb oma tööd hinnates: „Olen kui kartul olnud, mis oli määratud mulda, et sellest sai „pesa“, mis on igatahes rohkem kui üksik kartul. Olen teinud mis suutsin — ultra posse nemo obligatur.“¹⁾

Laikmaa on kutsunud kõiki kunstiandelisi noori kaasa nende mägede poole, kuhu ta ise on püüdnud ja mille kohta ta ütleb: „Kunst on meiesugusele ja meie ajal kui kumav mäehari, mis paistab kaugelt ja kõrgelt üle laanepuude latvade: oled otsides ja eksides rabelnud ja läbi raiunud sellest rägastikust, ongi eluke otsas. Aga kunstiharjad kumavad ikka alles uutena ja kutsuvad.“

¹⁾ „Keegi pole kohustatud tegema rohkem, kui tal on jõudu!“

Eesti Rahvuslikud Suurmehed

Elulooline kirjandus
Ilmub sarjaden

lugu-vihikut á 48—64 lk. Sarja hind broš. Kr. 2.50, lina-
Üksikvihik 50 snt.

A-9467

I sari.

- Nr. 1. Fr. Toomus: **Villem Reiman**. Eesti kriitilise rahvusluse isa.
Nr. 2. K. A. Hindrey: Kindral **Ernst Põdder**. Landesvääri võitja.
Nr. 3. J. Lehmann: **Jaan Adamson**. Ärkava rahvusluse eelpost.
Nr. 4. J. Pert: **August Weizenberg**. Eesti visaduse kehatust.
Nr. 5. K. Mihkla: **Eduard Vilde**. Eesti kirjanduse vanameister
Nr. 6. A. Päril: **Jüri Vilms**. Eesti iseseisvuse märter.

II sari.

- Nr. 7. A. Hanko: Leitnant **Julius Kuperjanov**. Partisaanide löögivaimu kehataja.
Nr. 8. J. Kaup: Kaptan **Anton Irv**. Soomusrongide löögivaimu kehataja.
Nr. 9. Fr. Toomus: **August Kitzberg**. Eesti algupärase draama looja.
Nr. 10. A. Looring: **Mattias Johann Eisen**. Kirjamees ja rahvaluulekoguja.
Nr. 11. N. Andresen: **Mihkel Martna**. Eesti sotsialistliku liikumise isa.
Nr. 12. M. Pukits: **Johann Köler**. Eestluse eelpost Peterburis.

III sari.

- Nr. 13. K. Mihkla: **Lydia Koidula**. Rahvusliku ärkamise suurlüürik.
Nr. 14. J. Pert: **Amandus Adamson**. Eesti mineviku suurkujur.
Nr. 15. K. Raud: **Juhan Liiv**. Eesti traagilisim kirjanik.
Nr. 16. J. Kaup: **Mihkel Veske**. Keeleteaduse pioneer ja isamaalsuse raudne tulekandja.
Nr. 17. J. Roos: **Jakob Hurt**. Eesti vanavara kuningas.
Nr. 18. A. Aret: **Peeter Põld**. Eesti hariduse teenäitaja.

IV sari.

- Nr. 19. A. Tupits: Riigihoidja **Konstantin Päts**. Eesti riigi rajaja.
Nr. 20. M. Tuisk: Ülemjuhataja kindral **Johan Laidoner**. Vabadussõja võidurikas juht.
Nr. 21. K. A. Hindrey: Admiral **Johan Pitka**. Eesti vabadussõja hing
Nr. 22. A. Looring: **Ants Laikmaa**. Eesti maalikunsti vanameister.
Nr. 23. A. Tammann: **Johann Voldemar Jannsen**. Eestluse ärataja.
Nr. 24. A. Hanko: **Jaan Poska**. Eesti diplomaatia suurvaim.

V sari (ilmumas).

- Nr. 25. J. Roos: **Carl Robert Jakobson**.
Nr. 26. L. Tohver—A. Annist: **Fr. R. Kreutzwald**.
Nr. 27. K. Martinson—Fr. Toomus: **B. G. Forselius** ja **Fr. R. Fählmann**.
Nr. 28. ? **Jaan Koort**.
Nr. 29. J. Roos: **Jaan Tõnisson**.
Nr. 30. A. Meiesaar: **Gustav Suits**.